

УДК 379.85

Т. А. САФРАНОВ, д-р г.-м. наук, проф., **Л. М. ПОЛЕТАЄВА**, канд. геогр. наук, доц.
Одеський державний екологічний університет
вул. Львівська, 15, м. Одеса, 65016
e-mail: safranov@ukr.net, l.poletayeva@mail.ru

ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Мета. Оцінка впливу рекреаційно-туристичної діяльності на стан навколишнього середовища, а також спроба проведення аналізу основних підходів до екологізації цієї діяльності в ряді країн та в Україні. **Методи.** Огляд та аналіз опублікованих матеріалів. **Результати.** Проаналізовані дані щодо впливу рекреаційно-туристичної діяльності на стан навколишнього середовища. Дана оцінка основних підходів до організації екологічно орієнтованих форм рекреаційно-туристичної діяльності. На основі зарубіжного досвіду впровадження екологічних принципів розвитку рекреаційно-туристичної діяльності надаються рекомендації щодо екологізації окремих складових індустрії туризму (рекреації) в Україні. **Висновки.** В Україні слід на практиці створити такі умови, щоб використання технологій і методів мінімізації забруднення довкілля стало вкрай вигідним для організаторів рекреаційно-туристичної діяльності, природоохоронних органів, туристів (рекреантів) та місцевого населення; необхідно здійснювати екологізацію рекреаційно-туристичної діяльності з урахуванням досвіду, напрацьованого в ряді розвинених країн світу.

Ключові слова: рекреаційно-туристична діяльність, екологізація, екологічний туризм

Safranov T. A., Poletayeva L. N.
Odessa State Environmental University

THE ISSUES WITH AN ECO-ERIEADLY APPROACH FOR IMPLEMENTATION TO THE RECREATION AND TOURISM ACTIVITIES IN UKRAINE

Purpose. Assessing the impact of recreational and tourism activities on the environment, the analysis of the main approaches to the greening of this activity in some countries and in Ukraine. **Methods.** A review and analysis of published materials. **Results.** The impact of the recreation-tourism activity on environmental conditions is analyzed. Approaches to the formation of ecology oriented types for this sort of activity are evaluated. Recommendations for developing of the sustainable environmental resource management of the recreation-tourism activity in Ukraine are proposed on the base of the international experience obtained from the implementation of ecological concepts for tourism and recreation zones. **Conclusions.** In Ukraine, the need to practice to create such conditions that the use of technologies and practices to minimize pollution of the environment has become extremely profitable for the organizers of the recreational-tourism activities, environmental authorities, tourists (recreants) and the local population; necessary to carry out the greening of recreational and tourist activities based on the experience and developments in a some developed countries.

Keywords: recreation-tourism activity, greening, ecological (green) tourism

Сафранов Т. А., Полетаева Л. Н.
Одесский государственный экологический институт

ПРОБЛЕМА ЭКОЛОГИЗАЦИИ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Цель. Оценка влияния рекреационно-туристической деятельности на состояние окружающей среды, а также анализ основных подходов к экологизации этой деятельности в ряде стран и в Украине. **Методы.** Обзор и анализ опубликованных материалов. **Результаты.** Проанализированы данные относительно влияния рекреационно-туристической деятельности на состояние окружающей среды. Дана оценка основных подходов к организации экологически ориентированных форм рекреационно-туристической деятельности. На основе зарубежного опыта внедрения экологических принципов развития рекреационно-туристической деятельности даны рекомендации по экологизации отдельных составляющих индустрии туризма (рекреации) в Украине. **Выводы.** В Украине нужно на практике создать такие условия, чтобы использование технологий и методов минимизации загрязнения окружающей среды стало крайне выгодным

для организаторов рекреационно-туристической деятельности, природоохранных органов, туристов (рекреантов) и местного населения; необходимо осуществлять экологизацию рекреационно-туристической деятельности с учетом опыта и наработок в ряде развитых стран мира.

Ключевые слова: рекреационно-туристическая деятельность, экологизация, экологический туризм

Вступ

У 1996 р. Всесвітньою туристичною організацією, Всесвітньою радою з подорожей і туризму, організацією «Зелений світ» була розроблена концепція сталого розвитку туризму в XXI столітті («*Agenda 21 for travel and tourism industry*»). Вона була адресована національним адміністраціям з туризму, туристським, торговим організаціям, а також споживачам туристських послуг. У «Порядку денному 21 для індустрії туризму і подорожей» – всебічній програмі дій, прийнятій 182 урядами на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (UNCED) 14.06.1992 р., для туристських компаній були сформульовані 10 завдань: мінімізація, повторне використання та рециркуляція процесу використання природних туристських ресурсів; збереження і управління використовуваною енергією; управління ресурсами прісної води; управління стічними водами; управління небезпечними речовинами; управління транспортом і транспортуванням; планування і управління використанням землі; залучення працівників, клієнтів, місцевих жителів до вирішення проблем навколишнього середовища; розроблення проектів сталого розвитку; партнерство в ім'я життєздатного розвитку.

Під сталим розвитком розуміється процес, що відбувається без нанесення шкоди рекреаційно-туристським ресурсам. Це досягається таким управлінням ресурсами, при якому вони можуть відновлюватися з тією ж швидкістю, з якою використовуються, або переходом з повільно відновлюваних ресурсів до швидко поновлюваних. Рекреація – система заходів, пов'язаних з використанням вільного часу людини для її оздоро-

влення, а також культурно-пізнавальною та спортивною діяльністю поза межами постійного місця проживання. Туризм – це специфічна форма активного відпочинку, що має культурно-виховне, науково-пізнавальне, спортивно-оздоровче значення; сукупність відносин і явищ, які виникають у процесі подорожі та перебування людей поза межами їх постійного місця проживання з метою відпочинку, ознайомлення з НПС, лікування, участі в наукових, культурних, ділових зустрічах та ін. [1]. Згідно Закону України «Про туризм» (15.09.1995 № 324/95-ВР зі змінами), туризм – тимчасовий виїзд особи за межі місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає. Відміни меж поняттями «рекреація» і «туризм» досить умовні, а тому словосполучення «рекреаційно-туристична діяльність» (РТД), яка ґрунтується на рекреаційно-туристичних ресурсах, широко використовується у літературі.

Метою даного дослідження є оцінка впливу рекреаційно-туристичної діяльності на стан навколишнього середовища, а також спроба проведення аналізу основних підходів до екологізації цієї діяльності в ряді країн та в Україні.

В основу роботи покладений огляд опублікованих матеріалів щодо впливу РТД на стан навколишнього середовища, а також взяті до уваги підходи по мінімізації негативних наслідків цієї діяльності шляхом впровадження екологічно орієнтованих форм РТД та екологізації масових форм рекреації (туризму).

Результати дослідження та їх аналіз

Відомо, що рекреація і туризм є важливими складовими економіки багатьох країн, але при РТД неминуче відбувається змінення навколишнього природного середовища (НПС). При цьому негативні зміни переважають, завдаючи йому значні і все

зростаючі збитки. Вплив РТД на НПС може бути прямим, непрямим і спонукальним, а також позитивним і негативним. РТД не може розвиватися без взаємодії з НПС, однак за умови управління розвитком РТД і чіткого планування можливо зменшити

негативний вплив і збільшити позитивний. Негативна складова РТД позначається, насамперед, на природних багатствах країн або районів масового відпочинку і подорожей. Особливу привабливість для туристів мають незаймані природні ландшафти, куточки дикої природи. Ось чому важливе значення має розвиток РТД на особливо охоронюваних природних територіях (ООПТ) [2]. На туристичний сектор економіки припадає 5% глобального ВВП, кожний 12-й чоловік у світі працює в цій галузі. РТД особливо чутлива до кліматичного фактору, оскільки останній визначає протяжність і сприятливість рекреаційно-туристичних сезонів. РТД не тільки потерпає від кліматичних змін, але й також однією з причин глобального потепління, відповідаючи приблизно за 5% емісії CO_2 (2% припадає на авіаційні перельоти, 1,7% – на наземний транспорт, 1% – на готельне господарство) [3]. Згідно з висновками експертів ВТО і Програми ООН з навколишнього середовища, сценарій розвитку територій за програмою «зелених інвестицій», дозволить до 2050 р. скоротити енергоспоживання в туристській сфері на 44%, а емісію CO_2 на 52%. Досягти такого ефекту можливо, використовуючи комбінацію заходів, серед яких: техно-логічні інновації, перехід до екологічного транспорту і ефективний енергетичний та екологічний менеджмент в готельно-ресторанній сфері.

З одного боку, розвиток РТД в багатьох частинах світу став потужним стимулом для охорони рідкісних видів флори ті фауни і унікальних екосистем, адже природний туризм – це одна з небагатьох форм економічної діяльності, що не передбачає вилучення об'єктів живої природи (за винятком мисливського та рибальського туризму). Але без належного контролю та управління успіхи в розвитку природного туризму можуть швидко обернутися «зворотним боком». Значне збільшення числа прихильників природного туризму створило цілий комплекс проблем. Надмірний і неконтрольований потік туристів нерідко є причиною деградації НПС, зниження біологічного та культурного розмаїття. Негативні наслідки від туризму можуть поширювати-

ся і за межі ООПТ, зачіпаючи інтереси навколишніх поселень.

Негативні аспекти розвитку РТД в ООПТ більш широко відомі, ніж позитивні. Збільшення числа рекреантів (туристів), нераціональне використання природних ресурсів, будівництво готелів, а також інші види діяльності, пов'язані з РТД, певним чином впливають на НПС. Такі дії умовно поділяють на дві категорії: прямі і непрямі. Прямий вплив обумовлений безпосередньою присутністю і діяльністю рекреантів (туристів), непрямий вплив – використовуваними для забезпечення РТД транспортом і інфраструктурою. Один із найбільш докладних описів негативних ефектів природної РТД представлений в роботі *Гектора Цебаллос-Ласкурейна* [4], який виділяє такі впливи: на геологічне середовище, ґрунти, водні ресурси, рослинність, тварин; на зміну санітарних умов; зміну естетичних особливостей ландшафту; вплив на культурне середовище.

Особливо слід підкреслити, що якщо РТД завдає шкоди довкіллю, то вона не є екологічно орієнтованою. Фактично, істинно екологічно орієнтована РТД є одним із потужніших засобів охорони НПС, завдання якої – запобігти можливих негативних наслідків впливу на природне середовище від подорожей і максимально збільшити їх переваги. А щоб зменшити ступінь небажаного впливу РТД слід поступово здійснювати екологізацію всіх його складових, а також активніше популяризувати і впроваджувати екологічний туризм.

Екологізація РТД – це процес, що базується на засадах впровадження ідей по збереженню природного та історико-культурного середовища. Основна мета екологізації РТД полягає у зведенні до мінімуму негативного впливу туристичної діяльності на процеси кругообігу речовин і енергії в природі, зменшенні рекреаційного навантаження на туристичні об'єкти [5].

Екологічний туризм (ЕТ) – це різновид природного туризму, що об'єднує людей, які подорожують з науково-пізнавальними цілями [6]. Всесвітня туристична організація дає наступне визначення ЕТ: «екологічний туризм – це туризм в незай-

мані куточки природи». Більш влучним є визначення, зроблене Суспільством екотуризму США: «екотуризм – це будь-які види туризму та рекреації в природі, які не завдають шкоди природним комплексам, сприяють охороні природи і поліпшенню добробуту місцевого населення». ЕТ передбачає подорожі, головний сенс яких – знайомство з живою природою, з місцевими звичаями і культурою; зведення до мінімуму негати-вних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру, підтримання екологічної сталості середовища; сприяння охороні природи та місцевого соціокультурного осередку; сприяння екологічній освіті та просвітницькій роботі; участь місцевих жителів в отриманні доходів від туристської діяльності, що створює для них економічні стимули до збереження природи; зростання економічної ефективності і внесок у стійкий розвиток відвідуваних регіонів.

Концепція ЕТ може складатися із таких базових принципів [7]: мінімізації негативного впливу (природна і соціокультурна сумісність як фундаментальна умова, контроль та участь з боку місцевих громад, рівноправний доступ до природних ресурсів, дотримання гранично допустимих рекреаційних навантажень); посилення і широкого охоплення (створення фінансових, економічних і соціально-культурних переваг для територій, що охороняються, і місцевого населення); підвищення природоохоронної, екологічної і культурної свідомості, поширення екологічної просвітницької роботи, культивування поваги до звичаїв і традиційного укладу місцевих спільнот, обміну досвідом.

Весь спектр видів ЕТ доцільно поділити на два його основних типи: 1) в межах ООПТ, коли розробка і проведення таких турів є класичним напрямком в ЕТ; 2) поза межами ООПТ, який складається із багатьох видів екологічно орієнтованого туризму [8].

Пропонується виділяти три основні напрямки ЕТ: 1) класичний природний, головним об'єктом якого є дика природа, яка, практично, не зазнає антропогенного впливу; 2) рекреаційний, головним об'єктом якого є видозмінені людиною території та території з вторинною квазіприродою,

але відносно екологічно сприятливою для цілей рекреації та туризму; 3) соціально-культурний, суть якого полягає в ознайомленні і вивченні (без будь-якого втручання) туристами культури, звичаїв, способу життя, вірувань, особливостей взаємодії місцевого населення [9].

Розвиток РТД в заповідниках і національних парках ґрунтується на декількох ключових принципах [7, 10]: 1) дотриманні основ заповідної справи (ЕТ повинен базуватися на головних досягненнях заповідної науки і практики і не вступати з нею в протиріччя); 2) вибірко-вості (не для кожного заповідника та національного парку розвиток ЕТ виправданий і рентабельний; рішення про розвиток такої діяльності в конкретному заповіднику (національному парку), повинен базуватися на експертному аналізі. Так, наприклад, для заповідників і національних парків зовсім неприйнятні масові види туризму, і потік туристів в цих місцях повинен обмежуватися і ретельно регулюватися, а також визначати оптимальну категорію відвідувачів); 3) спира-нні на регіональні пам'ятки (для розвитку ЕТ повинні використовуватися буферні зони заповідників, національних парків, а також суміжні території; заповідники і національні парки будуть отримувати дохід, виступаючи в якості організаторів програм ЕТ на місцях і надаючи відвідувачам різного роду послуги); 4) спеціалізації і кооперації (РТД здійснюється на методичній базі заповідників і національних парків, в тісній кооперації з їх науковими та еколого-просвітницькими відділами; при цьому, організація екскурсій і підбір рекреантів здійснюється через мережу спеціалізованих турагентств і туроператорів); 5) економічна складова не є пріоритетом (отримання доходів від РТД не є основною метою ЕТ в заповідниках і національних парках); 6) рентабельності (незважаючи на те, що стаття доходу не є першорядною, цей вид діяльності не повинен бути збитковим для заповідників та національних парків). До економічного принципу слід віднести також затрати на створення необхідної інфраструктури для проведення ЕТ (дороги, організовані стоянки з джерелами питної води, туалетами, місцями відпочинку зі збором побутового сміття та ін.).

Храбовченко В. В. [11] рекомендує такі основні принципи екологізації РТД:

– для приготування їжі краще використовувати як паливо газ або бензин, оскільки застосовувати дров'яного палива (хмизу, сухостою) є втручанням в природні процеси і сприяє утворенню продуктів горіння (відходів), а також часто стає причиною лісових пожеж. Крім того, це є витратною процедурою (часу і сил на пошуки дров, розпалювання, чищення посуду від нагару тощо). Крім того, слід уникати повторного розігріву страв, що значно погіршує їх смак і призводить до зайвої витрати палива. Рекомендується посуд з готовою їжею загорнути в спальний мішок аби створити теплоізоляційне середовище. Складаючи меню, більше уваги потрібно акцентувати на салатах і стравах швидкого приготування, що безперечно корисно для людини і не завдає шкоди природі (рослинні відходи утилізуються краще тваринної їжі);

– прання білизни та миття посуду також традиційно продукують відходи, що забруднюють ґрунт і воду. Необхідно мінімізувати використання гарячої води для миття посуду. Доцільно відмовитись від використання одноразового посуду, а краще практикувати вжитку різнобарвний пластиковий багаторазовий посуд, який бажано видавати туристам на початку туру. Під час прання і миття посуду слід використовувати безфосфатні екологічні засоби (з маркуванням *NP*) або такі, що містять фосфор в малій кількості. Прати і мити посуд рекомендується на відстані не менше за 50 м від найближчих водних об'єктів (струмка, озера, річки і т.ін.). Брудну воду слід розприскати по землі, аби вона інфільтрувалась. Це дозволить зменшити потрапляння у водні об'єкти біогенів, що сприяють процесам їх евтрофікації;

– будівництво притулків, готелів, об'єднаних таборів і бівуаків вимагає застосування технологій, які б мінімізували втрати тепла і були запорукою ефективного використання енергії. Необхідно широко застосовувати сучасні теплоізоляційні матеріали. У випадку з наметовими таборами і бівуаками слід було б передбачити спорудження вітрозахисних стінок. Ці заходи дадуть економію енергії, палива і підвищать комфортні умови для прийому туристів.

Веранди будиночків (хатин), горішні балкони готелів і тамбури наметів – ефективний і популярний серед туристів засіб регулювання температури в приміщеннях. Втрати тепла через вікна в 10 разів переважають втрати через стіни. Ось чому подвійні віконні рами обов'язкові для гірських готелів і хатин. Завіси і штори на вікнах відіграють роль вибивачів тепла в холодну погоду і уповільнюють проникнення прямих сонячних променів в спеку. Розташування вікон і дверей слід співвідносити з переважаючими напрямками місцевих вітрів (гірсько-долинними, фенами, бризами і т. д.), інакше як уникнути протягів, розбитого скла і втрат тепла. Необхідно ширше уживати нетрадиційні природні джерела енергії (сонячні промені, вітер, термальні води, тощо). Найбільш економними для освітлення приміщень є флуоресцентні лампи, що працюють на батареях. Щодо ефективності, то слід за ними стоять газові і гасові лампи. В будинках слід відмовитись від центрального опалення, оскільки немає необхідності в обігріві всіх приміщень будівлі одночасно. В таких випадках добре зарекомендували себе автономні обігрівачі, різні модифікації термостатів, таймери нагрівання. Це забезпечує індивідуальне опалення кожної зони (холу, бару, підсобних приміщень, кімнати). Використання відкритого вогню для опалення (камінів жаровень) є неефективним (хоча і приваблює туристів) і може бути виправдано тільки для невеличких барів і ресторанів. Рекомендується активніше застосовувати побутові прилади, що працюють на вбудованих сонячних батареях або з низьким споживанням електроенергії (калькулятори, годинники і т. д.). Вигрібні ями доцільно організовувати в місцях з глибоким заляганням ґрунтових вод. Вони не повинні розміщуватись поруч з водними об'єктами або в місцях пониження рельєфу. При виборі місця для такої ями необхідно враховувати також напрямки місцевих вітрів, аби не створювати дискомфорт туристам. Для поліпшення тяги витяжні труби туалетів рекомендується фарбувати в чорний колір. Водні процедури (умивання, користування душем) вимагають використання до половини всього об'єму гарячої води, призначеної для обслуговування

туристів. Тому є цілком логічним застосування дозаторів на сантехніці. Душові кімнати слід обладнати гарною теплоізоляцією, щоб уникнути протягів і втрат тепла; економніше використовувати дозовані рідке мило і шампуні. У випадках, коли використана вода зливається безпосередньо у водойму, застосування миючих засобів не рекомендується. Та ж брудна вода, що містить мило і шампунь, повинна бути розсіяна на відстані не менше 50 м від найближчого водоймища. В цілях економії води та енергії змінювати рушники і постільну білизну слід виключно на прохання гостей. Бажано широко використовувати літні душі з темними баками, в яких вода нагрівається сонячними променями дуже швидко;

– утилізація відходів кулінарії також є проблемою, особливо в ООПТ. Значна частка відходів їжі рослинного походження утилізується самою природою, чого не скажеш про відходи тваринного походження. Необхідно запобігати потраплянню жирів і масляної їжі до безстічних водойм. Тому рекомендується при митті посуду спочатку видаляти жир ганчіркою або використовувати спеціальні фільтри. Експлуатація компостних ям вимагає досвіду і навичок, оскільки вони часто є джерелом неприємного запаху і газу. Утилізація залишків скла, пластику, металу найбільш ускладнена, оскільки ці матеріали вкрай важко і довго розкладаються природою. І тому найкращим виходом в такій ситуації є мінімізація використання скляної і пластмасової тари в ужитку і перехід на паперову, картонну упаковку. Не можна спалювати пластмасу, оскільки при горінні вона виділяє надзвичайно шкідливі для людини леткі сполуки і речовини. Металеві ємності з-під фарби і хімікалій також необхідно евакуювати. Слід уникати використання і металевих ємностей, особливо аерозольних упаковок;

– перевезення наземним транспортом також спричиняє забруднення атмосферного повітря, порушує рослинний покрив і призводить до шумового забруднення. Задля зменшення шкоди, що наноситься НПС через транспортні витрати на обслуговування подорожуючих, доцільно стимулювати тривале перебування туристів на базах, в таборах, здійснюючи радіальні піші походи. За таких умов скорочується кількість рейсів туристського транспорту, а

дохід від перебування туристів в місцях дислокації зростає. Для перевезення туристів слід використовувати вмісткі дизельні автобуси з причепами (трейлерами) для багажу. Перевезення обслуговуючого персоналу, вантажів, багажу слід здійснювати разом із переміщенням туристів. Для ближніх поїздок персоналу бажано використовувати гірські велосипеди. Часто такі поїздки персоналу можуть бути пов'язані задля отримання інформації. Сучасні системи зв'язку (рації, мобільні телефони та ін.) дозволяють скоротити зайві переміщення. Необхідно уникати перевезень у нічний час, особливо по території ООПТ. Світло фар може несприятливо впливати на поведінку тварин.

Надання екскурсійних послуг в екологічному турі передбачає професійну екологічну підготовку інструктора або екскурсовода. Підвищення екологічної обізнаності, знання принципів «м'якого» природокористування в РТД має бути невід'ємною частиною роботи екскурсовода-інструктора, який супроводжує групу туристів (рекреантів). У підвищенні відповідального ставлення до довкілля величезну роль відіграє рекламно-інформаційна продукція. Екологічна обізнаність туристів зростає (або формується) завдяки буклетам і газетам, що видаються туристичними і природоохоронними організаціями, установами з бронювання місць на транспорті, в місцях розміщення, інформаційно-туристичних центрах, рекламних агентствах, медіа, видавництвах тощо [12].

Якщо, як вказано вище, ЕТ не завдає шкоди природним комплексам, сприяє охороні природи і поліпшенню добробуту та зайнятості місцевого населення, а також орієнтований на туристів (рекреантів) з високим рівнем екологічної свідомості, то пріоритетне значення має питання екологізації масових форм РТД.

Турбота про безпеку людей і охорону довкілля є, на сьогоднішній день, невід'ємною частиною політики у сфері туризму. З кожним роком кількість туристів, які обирають більш безпечний для природного середовища відпочинок, зростає. При цьому фахівці туристської і готельної індустрії відзначають, що туристи стали в цьому питанні більш відповідальними. Згідно з дослідженням туристської асоціації АВТА (Великобританія) кожний третій турист

вважає, що готелі, крім наявності традиційних «зірок», повинні також мати екологічний рейтинг. У порівнянні з 2010 р. показник відповідальності туристів, які віддають перевагу екологічно орієнтованій рекреації, зріс з 29% до 33%.

У міжнародному туризмі популяризацією «зелених» технологій займається міжнародна організація *Travelife Sustainability System* (TSS), яка заохочує туроператорів і готелі, що займаються природоохоронною діяльністю та просувають ідеї охорони навколишнього середовища серед своїх гостей. TSS має спеціально розроблену систему екологічного аудиту, який передбачає нагороди підприємствам залежно від їх досягнень. Така ініціатива підтримується багатьма провідними підприємствами туризму та рекреації. На сьогоднішній день система TSS зареєструвала 17 тис. готелів, з яких 1500 підприємств пройшли повну екологічну експертизу, а понад 500 – отримали заслужені нагороди у сфері екологізації РТД.

Процеси екологізації повинні охоплювати всі складові сфери індустрії туризму (рекреації): розміщення; перевезення; харчування; реалізацію послуг; дозволя і розваги; лікування та оздоровлення [13].

Створення екологічних сертифікаційних схем і програм РТД може стати ефективним способом надання екологічної інформації туристам (рекреантам) і бути прогресивним напрямком для стимулювання розробки нових, екологічно орієнтованих, якісних турпродуктів і послуг [14]. Робота щодо створення і розвитку екологічних сертифікаційних схем і програм повинна базуватись на системі екологічного менеджменту.

Невід'ємною складовою екологічного менеджменту в сфері РТД є стандарт управління природокористуванням ISO 14001 (EMS), створений в 1991 р. Міжнародною асоціацією зі стандартизації. Для того щоб йому відповідати, організація зобов'язана підтвердити, що вона проводить політику з охорони навколишнього середовища. У ряді країн, на додаток до ISO 14001, були створені власні стандарти (наприклад, в Європейському союзі – EMAS). Крім того, в світі існує ряд організацій, що займаються розробкою і впрова-

дженням систем екологічного менеджменту. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, на нинішній момент діє понад 60 міжнародних програм, спрямованих на створення та підтвердження стандартів у галузі екологічної сертифікації. При цьому на кожну програму припадає, в середньому, близько 50 сертифікованих компаній в галузі туризму. Всього ж у світі існує понад 100 екологічних лейблів і нагород для об'єктів туризму, екологічного туризму та сфери гостинності [3].

Однією з найбільш відомих міжнародних програм сертифікації в області екотуризму є програма «*Green Globe 21*» [15]. Вона розроблена британською компанією, що працює в більш ніж 50 країнах. Програма має міжнародний статус і на сучасному етапі охоплює, крім ряду складових інфраструктури масового туризму (готелів, виставкових залів, аеропортів, авіаліній, гаваней, круїзних кораблів, залізниць, ресторанів і т. д.), всілякі туристські місця призначення, включаючи місцеві спільноти та території, що перебувають під охороною. Стандарти системи *Green Globe 21* охоплюють шість сфер: 1) зменшення утворення відходів, їх багаторазове використання і переробка; 2) ефективність використання енергії; 3) управління використанням прісної води; 4) управління стічними водами; 5) екологічно чутлива торгова політика; 6) соціокультурний розвиток. Виділяється декілька рівнів виконання критеріїв стандарту *Green Globe 21*, відповідно до якого, підприємства отримують різні логотипи з екологічним маркуванням: «*affiliate*» – відповідність мінімальному набору критеріїв, «*bench-marked*» – відповідність основним критеріям, «*certified*» – відповідність усім вимогам стандарту, що підтверджено аудитом цього аудитом, проведеним третьою стороною безпосередньо на об'єкті. За допомогою подібної градації споживачі, що зацікавлені в отриманні якісних туристичних послуг, можуть пересвідчитись в ступені екологічної відповідальності сертифікованого об'єкту [16].

Згідно з Положенням ЄС 1893/93 «Щодо добровільної участі компаній в системі екологічного менеджменту і ревізії», турфірма (готель) може здійснювати або замовляти об'єктивні екоревізії з метою

поліпшення управління екологічними аспектами РТД [17]. Наприклад, система екологічного менеджменту Фінляндії під час проведення екоревізії туристських підприємств розглядає такі питання: вимоги екологічно свідомих туристів до умов проведення подорожей; перелік заходів, що сприяють економії сировини, води і електро- та теплоенергії туристичними підприємствами; управління та поведінка з відходами; особливі характеристики туристських підприємств при наданні ними специфічних послуг. Результати впливу на довкілля оцінюються за такими напрямками: 1) повітря – запах (виробництво і споживання електро- і теплоенергії, приготування їжі, робота транспорту, який використовується туристами і персоналом); 2) вода – постачання, споживання води (на кухні, для прибирання, в сауні, в номерах, при наданні туристичних послуг); 3) ґрунт і ґрунтові води – їх охорона (при наданні туристичних послуг, утилізації відходів); 4) шум – його рівень (в місцях відпочинку, при наданні туристичних послуг); 5) візуальний вплив – упорядкованість території, оточуюча місцевість, ландшафт, будівлі, маркетинг, відходи, туристичні послуги.

Екологічні проблеми займають провідне місце в діяльності Міжнародної готельної асоціації. В рамках цієї асоціації створений фонд, головним завданням якого є збір і поширення інформації з екологічних питань, що пов'язані з готельним господарством. Понад 11 найбільших міжнародних готельних мереж, що належать до фонду, вже заощадили значні кошти в результаті проведених заходів. Так, «Інтерконтиненталь» за останнє десятиріччя заощадив 10 млн. фунтів стерлінгів; мережа готелів «Скандік готель» встановила в номерах меблі і аксесуари з біологічних матеріалів, які можуть бути у подальшому перероблені і використані знову. Готелям, які дотримуються екологічних вимог природоохоронного стандарту ISO 14001, присвоюються відповідні знаки.

Всесвітньою радою з подорожей і туризму функціонує з 1994 р. і є ініціатором присвоєння нагород «Зелена планета» за досягнення в екологізації РТД. Наприклад, мережа готелів «Інтерконтиненталь хотелз» використовує «гуманний» туалетний асортимент речей, такий що не випробуваний на піддослідних тваринах; деякі гавай-

ські готелі, для зменшення невиправданих витрат води, встановили регулятори напору на кранах умивальників та душових кабін; практика збільшення терміну користування рушниками є не тільки кроком до зменшення витрат води на прання, але й мінімізує утворення побутових стічних вод; британська компанія «Сентер паркс» у зонах рекреації, куди заборонений в'їзд автомобілів, пропонує відвідувачам використовувати велосипеди; мережа невеликих англійських готелів «Блумфілд Хаус» надає 10% знижку тим гостям, які прибули громадським транспортом тощо. Британський туроператор «Кокс і Кінгс» обіцяє кожному клієнту «екологічного туру» придбати один акр (приблизно 0,4 га) тропічного лісу в Бразилії з тим, аби прийняти участь у збереженні цих унікальних природних екосистем. Мета цієї ініціативи – надати іншим туроператорам приклад збільшення вартості послуг з метою підтримки відповідального туризму [18].

Зазвичай готельний та ресторанный бізнес в РТД тісно пов'язані між собою. Екологізація місць розміщення туристів передбачає не тільки використання екологічно чистих продуктів (тут у продажу принципово відсутні «хімічні напої», а практикується реалізація натуральних молока, соків, напоїв), але й економію ресурсів через регулювання подачі тепла, електроенергії тощо. Деякі готелі, наприклад, готель «Alpenrose» (Німеччина) розрахований лише на категорію туристів, хто не палить; він має всього 120 місць, коефіцієнт його завантаження становить 80%. Не завжди екологізація потребує прийняття радикальних рішень – важливі будь-які дрібниці: автоматична сантехніка на інфрачервоних променях, електричні мильниці. При цьому, «екологічна програма» може не досягти своєї мети, якщо паралельно не використати письмове «виховання» гостей. Так, наприклад, прохання до клієнтів «не кидати на підлогу рушник, якщо він ще придатний до використання», допомагає заощадити не лише воду та електроенергію, а й подовжити термін «життя» третини рушників, що мали змінюватися і пратися щодня [19].

Вимоги до закладів, які надають послуги з тимчасового розміщення, встановлює екологічний стандарт СОУ OEM 08.002.30.059 «Послуги з тимчасового розміщення (проживання). Екологічні крите-

рії». Даний стандарт є добровільним до виконання і дозволяє визначити екологічні переваги послуг, що надаються готелем. Він розроблений в рамках української програми екологічного маркування відповідно до міжнародного стандарту ISO 14024 «Екологічні маркування та декларації. Екологічні маркування I типу». СОУ OEM 08.002.30.059 передбачає: зменшення рівня негативного впливу на навколишнє середовище і здоров'я людини в процесі надання послуг; зниження споживання енергетичних і водних ресурсів, раціональне управління відходами та матеріальними ресурсами; поступове збільшення кількості якісних послуг з використанням екологічно сертифікованих продуктів, товарів, виробів і матеріалів. Крім того, цей стандарт встановлює вимоги до таких аспектів виробництва, як застосування хімічних засобів для прання і чистки, закупівлі товарів і надання послуг, транспортування, інформування (клієнта, персоналу). До кожного аспекту діяльності висувуються обов'язкові та додаткові вимоги, враховується специфіка інфраструктури готелю: ресторан, SPA, приміщення для заняття спортом і басейни, зона рекреації і т. п.

В Україні екологічні сертифікати були видані лише кільком готелям. Як приклад, можна навести готель «Ковчег» (Чернівецька область), розташований на найвищій точці Покутсько-Буковинських Карпат – вершині гори Мегура (1313 м). Для забезпечення життєдіяльності, вся енергія у готелі добувається з поновлюваних джерел: вітрогенераторів, сонячних панелей і колекторів, котла на дровах, дизеля-генератора. Тут використовується виключно джерельна вода. Опалення в готелі – повітряне та водяне. Будівля готеля виконана із натурального дерева і має вигляд перевернутого човна. Все дерево (і зовні, і всередині) оброблене натуральним бджолиним воском, який зберігає природний вигляд деревини. У готелі використовуються лише енергозберігаючі лампи, тут встановлені крани з водозберігаючими насадками, змішувачі в душових кабінах оснащені дрібними дифузорами, а також налагоджена система теплоізоляції. Каналізація тут є автономною. Стічні води надходять в септик з полями

фільтрації класичного типу, який гідравлічно не пов'язаний з ґрунтовими водами. Біологічне розкладання відбувається за допомогою концентрованого ензимного препарату, який за короткий час забезпечує якісні процеси розкладання стоків. До раціонального використання природних ресурсів в готелі закликають і постояльців: в кожному номері є пам'ятка про необхідність економного використання води та електроенергії, спонукання до сортування відходів. При закупівлі перевага віддається лише продуктам місцевого виробництва, меню триразового харчування складене виключно із страв домашнього приготування. Для дозвілля, в залежності від пори року, відпочиваючим пропонуються різноманітні пішохідні маршрути і прогулянки на конях. Постільна білизна в готелі переважно має екологічне маркування Oeko-Tex Standard.

РТД є одним із істотних факторів забруднення довкілля, значною мірою через використання практично всіх видів наземного, водного та повітряного транспорту. За даними Міжурядової комісії зі змін клімату, викиди авіаційного транспорту в 2004 р. містили 3,5% світових викидів парникових газів, а за прогнозами до 2050 р. ця величина має зрости до 15%. Дослідження, що проведене в 2004 р. під егідою ЄС, свідчить, що повітряні подорожі спричиняють за 9% глобального потепління, а до 2050 р. повітряний транспорт стане відповідальним за дві третини всіх парникових газів лише у Великобританії [18]. Є приклади негативного впливу на стан довкілля і водного транспорту (круїзи на Аляску, Венеція тощо). Помітним результатом збільшення кількості транспортних засобів в популярних туристичних напрямках є затори. У «високий сезон» до мільйонів приватних автомобілів додаються автомобілі, орендовані на час відпусток. Значні концентрації відпрацьованих газів у місцях активної РТД вкрай негативно позначаються на здоров'ї туристів (рекреантів) і місцевого населення. Деякі популярні гірські курорти в багатьох країнах Європи ввели заборону на в'їзд приватного транспорту, що не належить місцевим жителям,

змушуючи цим туристів (рекреантів) користуватися послугами паркінгу і діставатися до місця призначення залізничним транспортом. Ось чому такі гірські курорти слаяться чистим повітрям і мальовничими ландшафтами. Популярні в наш час всюдиходи, квадроцикли та мотоцикли завдають істотної шкоди найбільш вразливим місцям природи (деградується ґрунтово-рослинний покрив, розлякуються дикі тварини, спричиняється шумове забруднення тощо). Екологізація перевезень передбачає заборону транспортних засобів з дизельними і бензиновими двигунами, використання автомобілів з водневими двигунами внутрішнього згорання, електромобілі, велосипеди, гужовий транспорт тощо. Екологізація міського транспорту полягає в підвищенні конкурентоспроможності різних немоторизованих способів пересування – пішки, велосипедом, на рикші, легким метро (сучасним трамваєм), поїздом, а також зменшенні потреби в частотному переміщенні містом – наприклад, таким чином, аби люди могли мешкати недалеко від міс-

ця своєї роботи.

Особливості екологізації РТД в регіонах України показані в роботах [20, 21, 22 та ін.]. Для подальшої екологізації РТД в Україні пропонуються такі кроки: паспортизація туристсько-рекреаційних ресурсів з обов'язковим визначенням антропогенного навантаження на природну екосистему; встановлення ресурсозберігаючих і екологічних стандартів для новозбудованих та реконструйованих закладів розміщення туристів (рекреантів); впровадження системи екологічної сертифікації об'єктів туризму; пріоритетне та пільгове фінансування еколого-орієнтованих інвестиційних проєктів у туризмі; розширення мережі національних і регіональних ландшафтних парків із суворим додержанням режимів діяльності відповідно до чинного законодавства; всебічна інформаційна підтримка ідеї збалансованого розвитку туризму серед усіх зацікавлених сторін процесу (туристів, виробників послуг, органів влади, громадських інституцій та ін.) [23].

Висновки

Таким чином, екологізація РТД спрямована на раціональне природокористування і має екологічне і соціально-економічне значення. Зважаючи на важелі фінансово-економічного стимулювання раціонального природокористування і, зокрема, збалансованого використання туристично-рекреаційних ресурсів, варто зазначити, що такий перелік надається практично у всіх законодавчих документах, які стосуються нормативно-правового регламентування природо-

охоронної сфери. Тому в Україні слід на практиці створити такі умови, щоб використання технологій і методів мінімізації забруднення довкілля стало вкрай вигідним для організаторів РТД, природоохоронних органів, туристів (рекреантів) та місцевого населення. Насамперед, екологізацію РТД в усіх рекреаційних районах України необхідно здійснювати з урахуванням досвіду, напрацьованого в ряді розвинених країн світу.

Література

1. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006 – Т. 1, 2007 – Т. 2, 2008 – Т. 3.
2. Дедовских Е. О., Дроздов А. В., Чижова В. П. Экологический туризм как современная идеология путешествий в природу. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecodelo.org/3290-12_cho_takoe_ekotuizm_sovremennaya_kontseptiya_ekoturizmaekologicheskii_turizm_kak_sovremen
3. Tourism in vesting in energy and resource efficiency. United Nations Environment Programme. – 2010. [Електронний ресурс]. URL: [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://biodiv.unwto.org/en>

4. Héctor Ceballos Lascuráin. Tourism, Ecotourism, and Protected Areas: The State of Nature-Based Tourism Around the World and Guidelines for Its Development. - Island Press, 1996. - 301 p.

5. Білявський Г.О., Падун М.М. Сучасні проблеми ноосферного мислення// Наукові записки КІТЕП. – К., 2010. – С. 67-73.

6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб.: Герда, 2004. – 192 с.

7. Экологический туризм на пути в Россию. Принципы, рекомендации, российский и зарубежный опыт. Монография. // Ред. – сост.

Е. Ю. Ледовских, Н. В. Моралева, А. В. Дроздов. – Тула: Гриф и К, 2002. – 284 с.

8. Дроздов А.В. Современный экотуризм. Концепции и практика // Теория и практика международного туризма: Сб. научн. тр. под ред. А. Ю. Александровой. – М.: КноРус, 2003. – С. 251-279.

9. Деточенко Л.В. Перспективы экотуризма в системе видов туризма в Волгоградской области // Туризм и региональное развитие: Сб. научн. тр. – Вып. 3. – Смоленск, 2004. – С. 475-480.

10. Моралева Н.В., Ледовских Е.Ю. Экологический туризм в России // Охрана дикой природы. – 2001. – № 3 (22). – С. 12.

11. Храбовченко В. В. Экологический туризм. Учебно-методическое пособие. М.: Финансы и статистика, 2004. – 208 с.

12. Кузік С. П. Географія туризму: навч. посібник. К.: Знання, 2011. – 271 с.

13. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії: навч. посібник. К.: Атіка, 2006. – 264 с.

14. Григорьева В. Экологическая сертификация в туризме: примеры из зарубежного опыта // Журнал «Волна». – №45. – 2007. – С. 27-31.

15. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://greenglobe21.com>

16. Нездойминов С. Г. Экологизация туризма как фактор устойчивого развития туристических регионов // Региональные исследования. – №1 (43), 2014. – С. 133-139.

17. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mydocsx.ru/5-34842.html>

18. Холловей Дж. К., Тейлор Н. Туристический бизнес: Пер. с 7-го англ. изд. К.: Знання, 2007. – 798 с.

19. Круль Г. Я. Основы готельної справи: навч. Посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. – 368 с.

20. Сафранов Т. А., Полетаева Л. Н. Экологические аспекты использования оздоровительно-рекреационного потенциала // Мат. Междунар. симпозиума «Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье». – Одесса: ОЦНТЭИ, 2001. – С. 316-320.

21. Сафранов Т. А., Полетаева Л. Н. Принципы экологизации рекреационно-оздоровительной деятельности в горных регионах // Мат. IV Междунар. конф. «Устойчивое развитие горных территорий». – Владикавказ, 2001. – С. 444-445.

22. Русев І.Т., Сафранов Т. А. Екологічний туризм: конспект лекцій // Дніпропетровськ: «Економіка», 2005. – 118 с.

23. Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В. М. . Екологізація туристичної галузі, її роль у зменшенні впливу на біорізноманіття та навколишнє середовище // Агроекологічний журнал, спецвипуск. – К., 2009. – С. 22–23.

Надійшла до редколегії 03.10.2016